

Владислав Боєчко, к. і. н.

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
Україна*

БОРОТЬБА ЗА ВСТАНОВЛЕННЯ КОРДОНІВ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Vladyslav Boyechko, PhD in History

Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy, Ukraine

DISCUSSION ON THE WESTERN BORDERS OF THE SECOND POLISH REPUBLIC

The article deals with the diplomatic discussions on draft registration of western border of the Second Polish republic during revival. The analysis of publications on related problem was held. The paper characterizes basic positions of the country-members of the diplomatic discourse concerning fixation of the western border of the state. According to the author, borders formation of the newly independent state was stipulated by several factors, and the decisive was the attempt of Western European countries to solve their issues. The immediate result of such diplomatic discussions eventually became fixation of borders of the Polish state. Thus, the author concludes that the ambitions of Poles to settle land with ethnic non-polish lacunae created significant problems for the functioning of its emerging state, have shaped constant tension in relations with its neighbors and eventually laid the foundation of possible claims against neighbors.

Key words: border, the Second Polish Republic, revival of statehood, international conference.

Перебіг подій наприкінці Першої світової війни вкрай загострив міжнародну ситуацію на політичній карті Європи. Перша світова війна та її наслідки призвели до глибоких зрушень у політичному і громадському житті на польських землях. Відновленням національної державності завершилася тривала національно-визвольна і революційна боротьба польського народу. Відновлення незалежності Польщі відбувалося за умов активізації демократичного і революційного руху й піднесення національних настроїв у всій Європі.

Ці обставини відразу поставили Польщу перед необхідністю вирішення ряду завдань як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного характеру. У перший період становлення польської державності, що охоплює 1914–1921 рр., діяльність правлячих кіл була спрямована на вирішення таких важливих питань, як утвердження і зміцнення незалежності шляхом визначення структури державної влади й розгортання державотворчих процесів, перебудови всього внутрішнього життя на демократичних засадах, формування центральних органів влади, забезпечення об'єднання польської етнографічної території і населення в єдиному державному організмі, оскільки польський народ змушений був жити розділеним між трьома державами, ліквідаціями післявоєнної розрухи, економічної, соціальної та політичної кризи у країні, підвищення матеріального добробуту населення.

Найбільш вагомим питанням, що визначало особливості взаємин Польщі з сусідами, було територіальне питання. Друга Річ Посполита стала складовою частиною нової післявоєнної Європи й Версальської системи облаштування міжнародного життя. Водночас, перемога країн Антанти у Першій світовій війні сприяла розбудові Польської держави у добу її національного становлення. Міжнародні чинники та зовнішньополітичний вплив відіграли важливу роль на всіх етапах формування новітньої польської державності. Зазначимо, що польську незалежність швидко визнала формально міжнародна спільнота¹. Долю Польщі неодноразово обговорювали і вирішували під час міжнародних переговорів. Важливу роль у відродженні й визнанні Польської держави, встановленні її кордонів відіграла зустріч країн-переможниць у Парижі в січні-червні 1919 р.

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku (1921). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 44, 647.

Ще наприкінці Першої світової війни основними центрами вирішення польського питання стали, з одного боку, власне країна та її народ, який зі зброєю захищав своє право на самовизначення, а з іншого, держави Антанти і Сполучені Штати Америки. Особливого резонансу в світі набрало послання В. Вільсона Конгресу США 8 січня 1918 р. 14 пунктів мирного післявоєнного врегулювання. Тринадцятий пункт визначав кордони майбутньої Польщі й проголошував необхідність створення незалежної Польської держави з приєднанням до неї територій, де проживало незаперечно польське населення, причому з вільним і надійним доступом до моря; політичну й економічну незалежність, територіальну недоторканість мала гарантувати міжнародна угода¹. Це положення, після визнання Німеччиною й Австро-Угорщиною програми В. Вільсона як платформи для перемир'я, стало міжнародно-правовою базою, на основі якої світове співтовариство погодилося виправити несправедливість щодо поляків, допущену при поділах Речі Посполитої на Віденському конгресі 1815 р.²

Оскільки західні країни вважали, що Польща має отримати лише території, на яких за етнічним складом переважали поляки, її представники не могли вимагати повернення земель втрачених у XIII–XVIII ст., де на початку XX ст. більшість становило непольське населення. Загалом ситуація у XX ст. в Європі була зовсім іншою, ніж наприкінці XVIII ст. Незважаючи на це, у більшості програм, присвячених відновленню державності, польські політичні діячі зверталися до традицій великої держави, яка існувала до поділів. Тому надалі виникали значні диспропорції між планами та сподіваннями польських політичних сил і реальними можливостями для їх реалізації. Цілковито поділяємо думку Л. Зашкільняка, що «через великодержавну традицію, яка тягнулася від часів шляхетської Речі Посполитої та передбачала приєднання до неї територій із переважанням непольського населення, і яка проявлялася у діяльності перших керівників Польщі, країні довелося пройти у 1918–1920 рр. складний шлях випробувань, що коштував полякам 250 тис. вбитих, сотні тисяч поранених і скалічених»³.

Комп'єнське перемир'я передбачало відведення німецьких військ на лінію кордону 1914 р. Проте польське населення Великої Польщі й Верхньої Сілезії не бажало надалі миритися з німецьким пануванням. Наприкінці грудня 1918 р. у Великій Польщі розпочалося повстання, яке тривало до середини лютого 1919 р. Уже в другій половині січня 1919 р. повстанці визволили від німців Познань та провінцію. 8 січня 1919 р. Головна народна рада офіційно перебрала владу над цією територією, адміністрацію очолив В. Тромпчинський. Командував повстанськими частинами майор С. Тачак. 16 січня головнокомандувачем, на пропозицію Ю. Пілсудського, призначили генерала Ю. Довбур-Мусницького, який почав реорганізовувати повстанські загони, формуючи регулярну армію⁴.

16 лютого 1919 р. загальний договір про перемир'я між Німеччиною та коаліцією продовжили. Його постанови стосувалися воєнних дій у Великопольщі. Так, повстанські відділи визнали частиною військових формувань коаліції, встановили демаркаційну лінію між уже визволеною територією та тією, що перебувала під владою німців. Визнання польських повстанських центрів на визволених землях мало вплинути на рішення мирного договору щодо західних кордонів Польщі. Тут варто акцентувати на заувагах Т. Єндрушака щодо великопольського повстання. По-перше, воно вибухнуло невдовзі після утворення незалежної Польської держави і було виявом прагнення польської людності Великопольщі до об'єднання з іншими землями батьківщини. По-друге, спалах визвольних змагань наступав в атмосфері й на хвилі подій, викликаних воєнною поразкою Німеччини і Листопадовою революцією 1918 р. По-третє, завдяки успіхові великопольського повстання було створено сприятливе становище для справи приналежності цих територій до Польщі. По-четверте, воно, безсумнівно, вплинуло на виступ поляків у Сілезії, які кількома місяцями пізніше взяли за зброю, щоби вибороти приєднання

¹ Halecki, O. (1986). Poland's Place in Europe, 966–1966. *Studies in Polish Civilisations*, 15-22.

² Алексієвєць, Л.М. (2006) / *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926*. Тернопіль: Підручники і посібники, 448.

³ Селютіна, Н.Ф. Можливості методології соціокультурного підходу в державному управлінні. <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/1/10.pdf>>.

⁴ *Архив полковника Хауза. Подготовлен к печати профессором истории Изйльского университета Чарльзом Сеймуром*, III (1939).

Верхньої Сілезії до решти краю¹.

Головна народна рада управляла на звільнених територіях до серпня 1919 р. У цей час згадані землі офіційно ввійшли до складу Польської держави, хоча ще протягом певного періоду мали спеціальний статус-представництво, т. зв. Міністерство колишньої Пруської області. Формально до мирної конференції в Парижі вона продовжувала належати Німеччині. На східному Помор'ї польська адміністрація поставала по мірі виведення німецьких військ. 10 лютого 1920 р. генерал Ю. Галлер провів в урочистій обстановці на Балтійському морі символічну церемонію «заручення Польщі з Балтикою», кинувши у морські хвилі перстень із польським орлом².

Майже відразу після утворення уряду І. Падеревського Другу Річ Посполиту визнали та встановили з нею дипломатичні зв'язки: США – 30 січня 1919 р., Франція – 24 лютого 1919 р., Великобританія – 25 лютого 1919 р. та інші держави³. Територіальне «обличчя» післявоєнної Європи формувалося збройною боротьбою та дипломатичними переговорами на Версальській конференції.

Однак реально її місце й роль у міждержавних взаєминах в означений час залишалися недостатньо визначеними внаслідок неготовності провідних держав до Паризької мирної конференції, а надалі – у зв'язку зі суперечностями внутрішнього і зовнішнього курсу Польщі, посилено пропагованої попри свою принципову помилковість польськими лідерами тези для обґрунтування правомірності існування незалежної Польщі в її «історичних межах» до поділів. Польський народ сподівався на позитивне вирішення польського питання на Паризькій мирній конференції, визнання його законного права на національну державність.

У роботі Паризької мирної конференції взяли участь представники 27 держав, серед яких 9 активних учасників війни на боці Антанти; 15 оголосили війну Німеччині, але не брали участі у воєнних діях, і 3 нововідновлені країни – Польща, Чехословаччина й Королівство сербів, хорватів та словенців. До розроблення умов повоєнного врегулювання не було запрошено Німеччину та її союзників у війні, а також Радянську Росію (формальний привід – укладення сепаратного Брестського мирного договору між РРФСР і Центральними державами 1918 р. як порушення союзницьких зобов'язань). На порядку денному конференції були питання про укладення мирних договорів із Німеччиною та її союзниками, утворення Ліги Націй, розподіл колишніх колоній Німеччини й Туреччини між країнами-переможцями. Окремо обговорили питання про утворення незалежної Польської держави та її кордони.

Серед учасників конференції провідну роль відігравали Ж. Клемансо, Д. Ллойд Джордж та В. Вільсон. Італію на конференції представляв В. Орландо, Японію – барон Макіно. Офіційно Паризькою мирною конференцією керували п'ять головних держав-переможниць: Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Франція, Італія і Японія. Їх представники, двоє від кожної країни, входили до Ради десяти. У березні 1919 р. було утворено Раду чотирьох, яку склали В. Вільсон, Д. Ллойд Джордж, Ж. Клемансо і В. Орландо. Пізніше функціонували інші керівні органи конференції. Фактично на всіх етапах конференції найважливіші питання, зокрема утворення незалежної Польської держави та її кордонів, вирішували представники США, Великої Британії і Франції⁴.

У роботі Паризької мирної конференції брала участь і Польща, оскільки з 4 травня 1917 р. на території Франції діяла польська армія, яка була залучена до воєнних дій проти Німеччини. Польську делегацію до травня очолював Р. Дмовський, а згодом – Прем'єр І. Падеревський. На випадок відсутності останнього першим заступником призначили, як і раніше, К. Длуського⁵.

Державотворчий процес у Польщі зумовлював захист національних пріоритетів, визначення кордонів та утвердження польської держави на міжнародній арені як самостійної країни. У контексті цих завдань винятково важливе значення для польської делегації на Паризькій мирній конференції мало обговорення і вирішення питання кордонів Польської держави. Обговорення

¹ Lasocki, Z. (1931). *Wspomnienia szefa administracji Polskiej Komisji Likwidacyjnej i Komisji Rządzącej*, 95-97.

² Jędruszczak, T. (1982). *Problemy odbudowy niepodległego Państwa Polskiego w 1918 roku*. Polska odrodzona 1918–1939. Państwo. Społeczństwo. Kultura Warszawa: Wiedza Powszechna, 13-54.

³ Алексієвєць, Л. (2006). *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926*. Тернопіль: Підручники і посібники, 448.

⁴ Алексієвєць, Л. (2006). *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926*. Тернопіль: Підручники і посібники, 448.

⁵ Алексієвєць, Л. (2002). *Польща: шляхом відродження державної незалежності 1918–1939*. Тернопіль: Економічна думка, 272.

польських справ на конференції почалося 29 січня 1919 р. пам'ятним виступом Р. Дмовського. Звертаючись до традицій Речі Посполитої, він вимагав приєднання до відродженої Польщі всієї Галичини і Волині, Верхньої та Середньої Сілезії, Познанщини, Помор'я, Вармії і Мазур, Литви, переважної частини Білорусі, теренів Полісся й Поділля¹.

Стало очевидним Польща домагається території в межах історичних кордонів до поділів. Такий підхід польської делегації до влаштування власної території посилив суперечності серед делегатів конференції. Ставлення держав до Польщі не було надто прихильним. США, Франція, Велика Британія намагалися знайти прийнятне рішення щодо взаємних суперечностей у справах Польщі. Вони сприяли утворенню Польської держави після її довготривалого перебування в імперіях-анексантах. Стверджували, що Польща зі своїми претензіями на півдні, півночі, сході й заході створює надмірно великі труднощі, порушуючи творення і розгортання міжнародних відносин у Європі. Особливо пристрасним виразником цього подиву «польською невдячністю» й обурення «польським імперіалізмом» був англійський прем'єр Д. Ллойд Джордж².

Д. Ллойд Джордж і В. Вільсон акцентували на умовах, за якими до Польщі мали бути приєднані тільки ті території, на котрих проживали поляки. Цей постулат формулювали щодо західного та східного кордонів. Найсприятливішу позицію для поляків щодо визначення західних рубежів Польщі займав Ж. Клемансо, позаяк головною метою Франції було якнайшвидше послаблення Німеччини³.

Основою для Паризької конференції був принцип, базований на праві націй на самовизначення. Проте питання Польщі стало спробою вирішити інші проблеми. Від початку всі зрозуміли, що вони дуже мало відповідають глибинним і часто-густо суперечливим інтересам народів та держав. Основною причиною слабкості польського становища на мирній конференції було те, що Велика Британія і Франція однаково прагнули, щоб Німеччина та Росія загрожували одна одній. Зокрема, у розпалі дебатів Ж. Клемансо відверто заявив: «Коли було порушене питання про утворення Польської держави, передбачалося не лише заглядати один із великих злочинів, а й створити бар'єр між Німеччиною і Росією...»⁴.

Велика Британія, як і Франція, розглядала Польщу передусім через ставлення до Німеччини і Росії. Англійці не ставилися до Польщі як до гідного підтримки партнера, однак, вбачали у ній насамперед союзника Франції. Розбудова Польщі за французьким зразком означала посилення в Європі Франції⁵.

Позиція США щодо вирішення питання про кордони Польщі була на Паризькій мирній конференції подібною до британської. Вашингтон прагнув світового панування. Такий підхід мав посилити вплив Сполучених Штатів у Європі й тому протидівав бажанню Франції зміцнити становище на європейському континенті. Утвердження Польщі за рахунок передачі їй важливих польських земель не відповідало інтересам американських представників на мирній конференції у Парижі⁶.

Отже, долю Польщі вирішували країни-переможниці, насамперед Велика Британія, Франція, США, відповідно до їхнього бачення власних позицій і впливу в повоєнному світі. У цьому контексті варто зазначити, що важливу роль відігравали становище та подальший розвиток ослаблених, але доволі могутніх сусідів – Німеччини і Росії, національні інтереси поляків при цьому відсували на другий план.

Філософія західних держав щодо відродженої Польщі передбачала якнайбільше обмеження з

¹ Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie granicy zachodniej Polski. *Dokumenty z dziejów*, 35-38.

² Krasuski, J. (2000). *Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919 – 1945*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 347.

³ Sowa, A. (1997). *U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 322.

⁴ Sowa, A. (1997). *U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii.

⁵ Потемкин, В.Л. (ред.) (1945). *История дипломатии (1945): в 3 т. Т. 3: Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919–1939 гг.)*. Москва – Ленинград: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 35.

⁶ Krasuski, J. (2000). *Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919 – 1945*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 11.

усіх боків. Міністр закордонних справ Великої Британії А. Бальфур зауважив: «Остерігалися, що нова Польща страждатиме на хвороби, які згубили давню Польщу; що вона буде ареною постійних інтриг між Німеччиною та Росією; і що її існування, не призведе до європейського миру, давало б постійний привід до європейських суперечностей. Якби навіть Польща була спроможна відіграти ефективну роль як буферна держава, не певен, чи буферна держава між Німеччиною і Росією була б корисною для Західної Європи»¹.

Таким чином, долю Польщі вирішували держави-переможці відповідно до свого бачення і впливів у міжнародному повоєнному світі. Сильна Польща була потрібна як перешкода на шляху поширення більшовицьких революційних ідей та як союзник у боротьбі з переможеною, але все ще небезпечною для Франції Німеччиною. З одного боку, незалежна Друга Річпосполита мала служити бар'єром між Радянською Росією і Західною Європою, а з іншого – буфером між двома такими сильними ворожими країнами, як Німеччина і Росія, що було вигідним для забезпечення миру в регіоні. Для Центральних країн вигідною була постійна загроза Німеччини Росії, а Росії – Німеччині. У такій ситуації сильна, незалежна держава зі значною територією заважала. На нашу думку, версальські домовленості при вирішенні польської справи відверто ігнорували інтереси відродженої Польської держави. Нехтування інтересами викликало звичайно занепокоєння і роздратування польського народу, однак, позитивним було те, що вперше після багатьох років поневолення світова громадськість визнала відновлену державу, допустила її до роботи мирної конференції, дала змогу польській делегації висловити свої пропозиції щодо подальшого унезалежнення, а це могли зробити далеко не всі її учасники. Головне – здобуття поляками незалежності, а виконання решти завдань щодо національного державотворення були питанням часу.

References

1. Aleksiiievets, L. (2002). *Polshcha: shliakhom vidrozhennia derzhavnoi nezalezhnosti 1918–1939*. Ternopil: Ekonomichna dumka.
2. Aleksiiievets, L. (2006). *Polshcha: utverdzhennia nezalezhnoi derzhavy 1918–1926*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky.
3. Arkhyv polkovnyka Khauza. *Podhotovlen k pechaty professorom ystorry Yeil'skoho unyversyteta Charlzom Seimurom, III* (1939).
4. Halecki, O. (1986). Poland's Place in Europe, 966–1966. *Studies in Polish Civilisations*, 15-22.
5. Jędruszczak, T. (1982). *Problemy odbudowy niepodległego Państwa Polskiego w 1918 roku. Polska odrodzona 1918–1939. Państwo. Społeczeństwo*. Kultura Warszawa: Wiedza Powszechna, 13-54.
6. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku (1921). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 44, 647.
7. Krasuski, J. (2000). *Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919 – 1945*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
8. Lasocki, Z. (1931). *Wspomnienia szefa administracji Polskiej Komisji Likwidacyjnej i Komisji Rządzącej*. Kraków: Nakładem autora.
9. Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie granicy zachodniej Polski. *Dokumenty z dziejów*, 35-38.
10. Potemkin, V. L. (red.) (1945). *Ystoriya dyplomaty (1945): v 3 t. T. 3: Dyplomatiya v peryod podhotovky vtoroi myrovoi voyny (1919–1939 hh.)*. Moskva – Lenynhrad: OHYZ, Hosudarstvennoe yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury.
11. Seliutina, N. F. *Mozhlyvosti metodolohii sotsiokulturnoho pidkholdu v derzhavnomu upravlinni*. <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/1/10.pdf>>.
12. Sowa, A. (1997). *U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii.

¹ Потемкин, В.Л. (ред.) (1945). *История дипломатии (1945): в 3 т. Т. 3: Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919–1939 гг.)*. Москва – Ленинград: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 84.